

Hanze Kenniscentra
University of Applied Sciences

Kunst & Samenleving

Ouderen en Muziek

Lectoraat Lifelong Learning in Music

Instrumentale lessen met oudere leerlingen

Healthy Ageing **through Music & the Arts**

share your talent. **move** the world.

Inhoud

Ouderen en Muziek	3
De les	4
De oudere leerling	6
De docent	10
Werving	11
Leren lesgeven aan ouderen	13
Theoretisch kader	14
Onderzoeksproject	16
Onderzoeksopzet	17

Consortium

Consortiumleden Ouderen en Muziek: Hanzehogeschool Groningen (Prins Claus Conservatorium/lectoraat Lifelong Learning in Music) - penvoerder, Michelle van de Braak (muziekdocent), Willemien Feenstra (muziekdocent), Cultuurnetwerk Nederland en Stedelijke Muziekschool Groningen.

CULTUURNETWERK .nl

Het project Ouderen en Muziek is mogelijk gemaakt door de Stichting Innovatie Alliantie via het RAAK-mkb programma.

Ouderen en Muziek

Ouderen die voor het eerst een instrument leren bespelen, blijken daar heel goed toe in staat te zijn. En muziek maken heeft ook nog eens een gunstig effect op het welzijn en de cognitieve vermogens van ouderen. De groeiende vergrijzing van onze samenleving en het gegeven dat ouderen langer gezond blijven maakt dat muziekles geven aan ouderen een vak in ontwikkeling is. Een vak dat kansen biedt voor de professionele muziekdocent.

Er bestaan nog vele vragen over het op een effectieve manier muziekles geven aan ouderen en over hoe je deze gevarieerde groep het beste kunt benaderen. In samenwerking met muziekdocenten uit de noordelijke regio is het lectoraat Lifelong Learning in Music met het onderzoeksproject Ouderen en Muziek op zoek gegaan naar mogelijke antwoorden op deze vragen. De resultaten zijn samengevat in deze brochure.

Muziek en ouder worden

Hoe beïnvloeden muziek en de kunsten het proces van gezond ouder worden? Deze vraag wordt vanuit diverse invalshoeken onderzocht door het lectoraat Lifelong Learning in Music binnen de onderzoekslijn Healthy Ageing through Music & the Arts.

De informatie die met Ouderen en Muziek werd verzameld is samengebracht in een Kennisbank die voor iedereen is te raadplegen op www.hanze.nl/ouderenenmuziek

De les

Muzieklessen aan ouderen hebben allemaal een ding gemeen: de leerling wil graag leren musiceren. Voor het overige is de variëteit oneindig: er worden individuele lessen gegeven, maar ook duolessen, groepslessen, lessen in ensemblevorm, korte lessen, lange lessen, wekelijkse lessen, lessen in een lagere frequentie, lessen op aanvraag, lessen op een muziekschool, bij de docent thuis, bij de leerling thuis. Het is allemaal mogelijk, en in de praktijk komt het ook allemaal voor.

In het algemeen is elke vorm van les onder te brengen in het model didactische analyse (zie Theoretisch kader). Dit model beschrijft het proces van leren als een cyclus. Feitelijk gaat het om een dubbele cyclus: de oudere leerling leert, maar ook de docent leert door het lesgeven. En wanneer het gaat om het lesgeven aan ouderen, voor velen een relatief onbekend terrein, is het extra belangrijk dit te onderkennen.

We zijn begonnen met te onderzoeken wat het algemene beeld is van de bestaande praktijken van lesgeven aan ouderen. Vervolgens hebben we gefocust op vier thema's die van bijzonder belang zijn bij het lesgeven aan ouderen: samenspel, lesmateriaal, versnelling van het uitvoeringstempo (zie kader) en improvisatie.

“Ik wil met leerlingen op zoek naar de betekenis die muziek kan hebben, bij hen een diepere laag in de muziekbeleving aanboren. Daarin ligt voor mij de essentie van muziek. Oudere leerlingen zijn hier heel gevoelig voor, dat maakt het ook zo leuk om aan deze groep les te geven. Uit het zoeken naar leerling-specifieke oplossingen haal ik de energie en drive om de lessen te geven.”

Ali van Weerden – Noordraven, docente piano

Versnelling uitvoeringstempo

Het tempo van de stukken die worden gespeeld is een thema dat regelmatig terugkeert in ons onderzoek naar instrumentale lessen aan ouderen. Ouderen bereiken bij het instuderen van nieuwe stukken vaak niet het gewenste tempo, hoewel zij ook hun best doen. Aan de hand van uitspraken van muziekdocenten en oudere leerlingen zelf, is nagegaan wat hiervoor mogelijke oorzaken zijn:

- Ingesleten (verkeerde) gewoontes die versnelling in het uitvoeringstempo bemoeilijken.
- Achteruitgang in cognitief functioneren (alles gaat wat trager).
- Achteruitgang in motorisch functioneren (minder beweeglijk en minder snel).
- Fysieke beperkingen (lichamelijke klachten en specifieke problemen op het gebied van houding en bewegen).
- Gebrek aan zelfvertrouwen.

Het onderzoek heeft geresulteerd in tien didactische handreikingen die zijn gekoppeld aan de mogelijke oorzaken van het uitblijven van versnelling. Allereerst moet de docent van de oudere leerling een duidelijk beeld zien te krijgen van wat deze oorzaken precies zijn. Hierna kan hij of zij de handreiking(en) inzetten, aangepast aan de individuele leersituatie. De handreikingen zijn te vinden op de kennisbank www.hanze.nl/ouderenmuziek.

Maarten de Vries maakte een serie filmpjes rond het project in samenwerking met Projectbureau / AMP van Academie Minerva. Het resultaat vindt u op de kennisbank www.hanze.nl/ouderenmuziek

“Ouderen kampen wel eens met vooroordelen over dat je als oudere niet meer kunt beginnen aan muzieklessen. Deze kunnen worden ingegeven door ‘jongeren’, maar leven ook bij henzelf. Dit hoort bij onze cultuur, in andere culturen is het vanzelfsprekend dat ouderen participeren. Ik erken dat de leeftijd beperkingen met zich mee kan brengen en zal dit eventueel ook benoemen in de les; anderzijds vertel ik mijn oudere leerlingen ook dat ze nog veel kunnen bereiken. Als dat lukt dan geeft dat een boost aan hun zelfvertrouwen.”

Rosemary de Souza, docente zang en AMV

De oudere leerling

Ook al doet de kop hierboven anders vermoeden: de oudere leerling bestaat niet. Er zijn grote verschillen tussen leerlingen van dezelfde leeftijd en deze zijn van invloed op het verloop en de vormgeving van de lessen. De relatief kleine groep van docenten waarmee in dit project is gewerkt laat een lespraktijk zien met een rijke diversiteit aan doelstellingen, werkwijzen en lesvoorkeuren. Maar al bestaat een algemeen beeld van de oudere leerling niet, toch delen ze een paar eigenschappen die we als gemeenschappelijke kenmerken kunnen zien. Hieronder lichten we zes van deze kenmerken toe.

Ouderen nemen bewust (weer) muziekles

Een oudere leerling pakt met muzieklessen een oude hobby weer op of laat een langgekoesterde droom in vervulling gaan. De beslissing om (weer) op muziekles te gaan kan door een toevalligheid worden genomen. Verwachtingen en doelstellingen ten aanzien van de lessen zijn echter vaak al bepaald voor de leerling het leslokaal binnenstapt.

Ouderen zetten zich buitengewoon in

Oudere leerlingen zijn dikwijls uitzonderlijk gemotiveerd en tonen buitengewoon veel inzet en doorzettingsvermogen. Meerdere uren per dag oefenen is niet ongewoon.

Ouderen zijn perfectionistisch

Ouderen stellen vaak hoge eisen aan zichzelf; ze willen de oorzaak van een probleem of een moeilijke passage nauwgezet onderzoeken. Door hun muzikale en soms instrumentale voorkennis hebben oudere leerlingen een duidelijk idee hoe hun muziek moet klinken.

Ouderen zijn geïnteresseerd

Ouderen willen vaak niet alleen leren musiceren, ze hebben ook interesse voor theoretische en historisch-contextuele aspecten van muziek. Zelf nemen ze ook kennis mee naar de les. Ontwikkeling en interesse maken dat lesgeven aan ouderen op een abstractere manier kan; er kan dieper op een stuk worden ingegaan vanuit allerlei invalshoeken. En dit bredere interessegebied stelt de docent ook in staat gevarieerdere opdrachten te geven.

Ouderen zijn loyaal

Veel ouderen zijn zeer loyaal aan hun docent en hun medemuzikanten. Een les missen is ongewoon en ze zijn bereid lessen te verplaatsen naar de wensen van de docent. Ervaring leert dat ze gemiddeld langer bij een docent blijven dan leerlingen in andere leeftijdsgroepen.

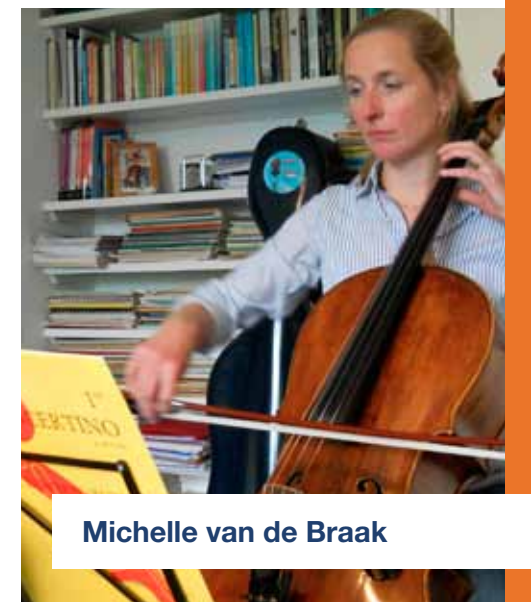
Ouderen sturen het leerproces mee

De oudere heeft vaak meer grip op zijn eigen leren en stuurt het leerproces mee vanuit zelfkennis en ervaring. Invulling van de les gebeurt in dialoog; docent en leerling delen het eigenaarschap van de lessen.

Michelle van de Braak, docente cello

Michelle van de Braak heeft altijd al oudere leerlingen in haar praktijk als privé-docente cello gehad, net als allerlei andere leeftijdsgroepen. Het belangrijkste is voor haar dat er een persoonlijke klik tussen haar en haar leerling is, en dan doen eventuele beperkingen er niet toe.

“Ouderen hebben vaak een duidelijk beeld van wat ze willen.”

Michelle van de Braak

Wat oudere leerlingen het meest kenmerkt volgens Michelle zijn de eisen die ze aan zichzelf stellen, en die soms een groter struikelblok zijn dan een fysieke belemmering. “Ouderen hebben vaak een duidelijk beeld van wat ze willen en hoe het moet klinken. Voorkennis kan ook een nadeel zijn voor de motivatie van de leerling, de leerling realiseert zich dat ze nooit zo goed zal zijn als een bepaalde concertcellist, en is hierdoor vaak heel streng tegen zichzelf. Sommige oudere leerlingen zijn extreem gemotiveerd en bevlogen en willen vaak nog ver komen. Het is niet te voorspellen of dit ook zal gebeuren.”

Michelle probeert telkens het positieve uit de lessen te halen. “Dat geeft de leerling de motivatie om er de komende tijd weer tegenaan te gaan,” zegt ze. Als ouderen niet door een stuk of een gedeelte van een stuk heen komen, gebruikt Michelle haar zogeheten trukendoos, een verzameling technische handigheidjes en studeertips. Met die trucs pakt Michelle moeilijkheden “in”, en weet ze de leerling door moeilijke passages heen te helpen.

Wat is oud...?

Voor het onderzoek werd een oudere leerling beschouwd als iemand die zich in de derde of vierde levensfase bevindt en meer vrije tijd heeft voor activiteiten naast werk en familie. Hierbij hebben we geen leeftijdsgrens bepaald. Bewust, omdat iedereen zelf bepaalt wanneer hij zich in deze fase bevindt.

Marianne Stel

Marianne Stel, leerlinge cello

Vier jaar geleden, toen ze 63 was, heeft Marianne Stel het cellospelen weer opgepakt. Zo kwam ze in de praktijk van privédocente Michelle van de Braak. De kennis die ze opdeed in het ene jaar celloles speelt een cruciale rol in de progressie die ze bij het cellospelen ervaart. Marianne is geen beginner, maar een soort ‘herintreder’. Ze merkt bij haar lessen dat ze aspecten die ze in het verleden niet heeft geleerd, zoals vibrato en positieospel, veel trager oppikt. Daar staat tegenover dat Marianne een grote repertoirekennis heeft, specifiek ook van cellowerken, en ze draagt ook zelf af en toe stukken aan in de les.

“Niets moet en er is veel speelruimte in de lessen.”

Soms ondervindt Marianne fysieke belemmeringen. Zo moest ze een jaar stoppen met lessen vanwege artrose in de pink. Ondanks het feit dat dit probleem niet is opgelost, heeft Marianne de draad toch weer opgepakt. Ze voelt wel dat de pink af en toe overbelast is, en gaat daarom spaarzaam met haar energie om. Marianne vindt cellospelen fysiek gezien best zwaar. De houding mag dan natuurlijk lijken, toch vergt het spelen veel inspanning.

Marianne en Michelle beginnen de les vaak met wat bijpraten over de kinderen en kleinkinderen. Ze hebben een goede band. Daarnaast waardeert Marianne ook Michelle’s serieuze maar sprankelende manier van lesgeven. Marianne vindt het goed dat niets moet, dat er veel speelruimte is in de lessen. Celloles volgen is voor haar een stok achter de deur om de regelmaat en het vooruitkomen in beweging te houden.

Jannie Bennen-Stakelbeek, docente kerkorgel, elektrisch orgel en keyboards lichte muziek

Jannie geeft al jarenlang les aan ouderen. Ze vindt het prettig om in haar praktijk zowel jongere als oudere leerlingen te hebben. Het brengt afwisseling in het lesgeven en het is praktisch, want oudere leerlingen zijn op andere tijden beschikbaar dan jongere leerlingen. Verder waardeert ze het dat ouderen zo geïnteresseerd zijn in de theoretische kant van muziek en dieper op de lesstof in willen gaan.

Het lesgeven aan ouderen vraagt van de docent dat deze bij de beleving en leefwereld van de oudere aan kan sluiten. Flexibel omgaan met repertoire is daarbij belangrijk; aansluiten bij wat de leerling wil en kan staat centraal in de les. Het repertoire kan daarom zeer afwisselend zijn en variëren van het traditionele orgelrepertoire tot liederen uit de jeugd van de leerling of hedendaags materiaal als geharmoniseerde popsongs.

“De oudere leerling gaat graag dieper op de lesstof in.”

Mevrouw Cnossen (rechts) en haar docente

Mevrouw J. Cnossen, leerling orgel

Mevrouw Cnossen (80) leerde Jannie Bennen jaren geleden kennen via haar dochter die orgelles kreeg aan de muziekschool in Sneek, waar Jannie doceert. Ze kreeg het advies ook een paar lessen te nemen om haar dochter thuis te kunnen ondersteunen. Mevrouw Cnossen heeft als kind nooit de kans gehad om een instrument te leren bespelen en voelde zich muzikaal een analfabeet. Wel herinnert ze zich levendig hoe ze als kind kon genieten van het orgelspel in de kerk en dat ze het maar storend vond dat mensen er doorheen praatten. Dat ze nu wel les kan nemen ziet ze als een tweede kans.

Orgelspelen is haar grootste hobby. Ze fietst van Scharnegoutum naar Sneek voor haar lessen op de muziekschool. Ze slaat niet graag een les over en mist het spelen ook wanneer ze op vakantie gaat. Orgelspelen geeft haar rust en structuur. In de periode dat haar man overleed zijn de lessen tijdelijk stopgezet, maar het contact met de docente bleef bestaan. Het was ook Jannie die haar stimuleerde om de lessen opnieuw op te pakken. Mevrouw Cnossen heeft dat laatste ‘zetje’ heel erg gewaardeerd en is blij dat ze weer is begonnen.

“Dat ik nu les kan nemen, zie ik als een tweede kans.”

Mevrouw Cnossen heeft veel waardering voor Jannie; ze heeft veel aan haar te danken. Ze voelt zich serieus genomen door de docente, ze stelt eisen aan haar spel en stimuleert haar. Het orgelspelen brengt mevrouw Cnossen telkens een nieuwe uitdaging waarmee ze aan de slag kan, en de docente is stand-by voor aanwijzingen en ondersteuning.

De docent

Wat is de drijfveer van docenten van oudere leerlingen en wat typeert deze docenten? We geven u een algemene schets op basis van interviews met de betrokken docenten en hun leerlingen.

Wederzijds respect

De band tussen leerling en docent is er in het algemeen een van wederzijds respect. Docent en leerling delen hun passie voor muziek en de docent respecteert de leerling vanwege zijn of haar motivatie en loyaliteit. Omgekeerd respecteert de leerling de docent juist weer om zijn of haar professionaliteit en geduld. Oudere leerlingen binden zich vaak voor langere tijd aan hun docent. Het komt regelmatig voor dat leerlingen al twintig jaar les nemen bij dezelfde leraar. De communicatie met oudere leerlingen is anders dan die met jongere leerlingen. De docenten vertellen dat ze het prettig vinden dat ze op basis van gelijkheid met de oudere leerling kunnen praten.

Praktisch aantrekkelijk

Het lesgeven aan oudere leerlingen is praktisch gezien erg aantrekkelijk voor docenten. Oudere leerlingen kunnen op andere tijden worden ingeroosterd dan jongere leerlingen dat is een welkome aanvulling in de lespraktijk. Daarnaast is de afwisseling tussen het lesgeven aan oudere en jongere leerlingen boeiend.

Lesgeven op maat

Alle docenten vinden het belangrijk om oudere leerling op een gerichte, persoonlijke manier les te geven en daarbij de wensen en drijfveren van de leerling centraal te stellen. Dat vraagt van docenten dat ze flexibel kunnen variëren tussen een coachende, adviserende of meer instructieve docentrol.

Diversiteit

Lespraktijken zijn heel verschillend, doordat de drijfveren van de diverse docenten verschillend zijn, en daarnaast ook het instrument dat ze doceren, hun expertise en de muziekstijl. Zo bestaat bijvoorbeeld het leerlingenbestand van de één uit uitsluitend gevorderde leerlingen terwijl de ander leerlingen op elk niveau aanneemt.

Sommige docenten geven alleen individuele lessen omdat ze vinden dat deze lesvorm goed bij oudere leerlingen past vanwege de individuele aandacht die de leerling dan krijgt. Er zijn ook docenten die vinden dat de lessen vooral moeten gaan om het samenspelen. Leerlingen musiceren samen, leren van elkaar en inspireren elkaar. Docenten die samenspellessen aanbieden vinden ook het sociale aspect in de les belangrijk.

“Ik heb veel respect voor ouderen die beginnen met het leren van een instrument, ik vind het moedig. Ik hou van werken met ouderen; ze nemen me serieus, zijn dankbaar en zijn ongelofelijk gemotiveerd. Lesgeven aan ouderen geeft me veel voldoening.”

Ines Heijkoop, docente piano

Werving

Het veranderende klimaat in het landschap van de muziekeducatie maakt duidelijk dat muziekdocenten juist nu kunnen profiteren van het werven van oudere leerlingen. De toenemende vergrijzing en een verlenging van gezonde jaren maakt dat ouderen actiever oud worden en tijd hebben voor andere activiteiten.

Het aanbod van muziekscholen, centra voor de kunsten en de individuele muziekpraktijk is nog in weinig gevallen specifiek gericht op ouderen. De lessen maken vaak deel uit van het reguliere aanbod voor volwassenen ouder dan 21 jaar. Het aanbod concentreert zich rond de individuele muziekles maar kent meer en meer uitbreidingen in de richting van andere lesvormen zoals workshops, groeps- en ensemblelessen en projectgerichte lessen.

Hoe pak je de werving van oudere leerlingen aan? We proberen hier in vier vragen antwoord op te geven.

1 Via welke kanalen bereik ik mogelijke oudere leerlingen?

Traditionele media werken goed, met name mond-op-mondreclame (bijvoorbeeld via leerlingen die je al hebt) en gedrukte pers. Bouw een netwerk op; een persoonlijke benadering werkt altijd het beste. Maak een folder of flyer waarop duidelijk te zien is welke doelgroep (ouderen) je wilt bereiken en wat je hen kunt bieden. Ga naar de plaatselijke muziekwinkel of instrumentenbouwer, maar ook naar plekken waar ouderen komen zoals buurt- of activiteitencentra en de lokale bibliotheek. Regionale bladen hebben een groot bereik maar worden steeds minder ingezet. Bekend is dat juist ouderen deze regionale en lokale huis-aan-huisbladen lezen. Organiseer eens een open lesochtend en stuur daar per e-mail een persbericht over naar deze bladen en hang een affiche op in buurtcentra en supermarkten in je eigen wijk. Daarnaast heeft een groeiende groep ouderen toegang tot internet. Maak een eigen webpagina of een hele site waarop je jouw lespraktijk beschrijft. De ervaring leert dat het noemen van het soort leerlingen waar je mee werkt of wilt werken (bijvoorbeeld ouderen,

kinderen, mensen met een beperking, etc.) ouderen extra aanspreekt. Zorg dat je pagina gezien wordt met de juiste trefwoorden op Google en andere websites.

2 Wat bied ik ouderen aan bij het werven; wat willen ouderen van een muzikles?

Om te kunnen werven moet je de aard van de lesvraag van ouderen aanvoelen. Ouderen vinden bij het kiezen van een muziekdocent en een lesvorm de randvoorwaarden belangrijk. Bereikbaarheid van de leslocatie bijvoorbeeld, of het tijdstip waarop de lessen worden gegeven en de onderwijsreputatie van de docent. Dit zijn zaken die door ouderen hoger worden gewaardeerd bij het kiezen van een docent dan de artistieke reputatie van de docent of de frequentie van de lessen. Ouderen waarderen persoonlijke aandacht. Ze stellen hoge eisen aan kwaliteit en service, maken vaak rationele keuzes en willen volledige en betrouwbare informatie. Ze laten de sociale omgeving een rol spelen in hun keuzes, zijn prijsbewust en steken veel tijd in het volgen van media en zinvolle vrijetijdsbesteding.

3 Welke aspecten zijn van belang in de communicatie over activiteiten met ouderen?

- afstemmen op de belevingswereld van de oudere
- persoonlijke aandacht voor de leerling
- waar bieden voor het lesgeld: de muziekles moet leuk én leerzaam zijn
- duidelijke en eerlijke informatie: hoe gaat een les in zijn werk, wat doe je allemaal in een les, wat leer je?
- goede bereikbaarheid
- rekening houden met wensen en mogelijkheden
- gebruik van humor
- inspireren tot nieuwe ideeën, geef aan dat eigen inbreng welkom is
- mensen in hun waarde laten, maak geen karikatuur van hen
- geen overdreven of onechte emoties van de docent
- zorg voor herkenbare reclame-uitingen zoals een folder, visitekaartje of affiche
- toon het product in de communicatie.

4 Hebben specifieke typen ouderen ook specifieke wensen?

Individuele gesprekken en behoeftenonderzoeken bij ouderen naar de aard van de vraag naar muzieklessen doen vermoeden dat de leerwens van ouderen wat betreft muzieklessen hoofdzakelijk samenhangt met de mate waarin iemand kenmerken van ouderdom vertoont. Naast andere invloedrijke factoren zoals culturele en sociale achtergrond, leeftijd, of opleidingsniveau, kunnen we grofweg stellen dat, naarmate zich meer verschijnselen van ouderdom voordoen, de leerdoelen eenvoudiger zijn en op kortere termijn worden uitgezet. De docent zal dus een inschatting moeten maken van wensen en mogelijkheden. Hij of zij stelt de inhoud, frequentie en duur van de lessen samen in overleg met en vanuit de zelfsturing van de leerling.

Aan de slag!

Een goed hulpmiddel bij het opzetten van een praktijk in het algemeen – en dus ook een praktijk met ouderen – is de Online Marketing Coach voor beginnende musici, eveneens ontwikkeld door het Lectoraat Lifelong Learning in Music (te vinden op www.lifelonglearninginmusic.org). Verder vindt u onder de volgende links ook diverse tips & trucs over marktbenadering en marktbehoud van oudere deelnemers aan cultuureducatieactiviteiten: www.50plusexpertisecentrum.nl en www.50pk.nl.

“Het kenmerkende aan oudere herintreders is dat ze veel ingesleten gewoontes hebben. Ik doorbreek deze door nieuw repertoire aan te dragen, het liefst met moderne muziek. Leerlingen zijn verrast door dit ongebruikelijke idioom en ontwikkelen met succes nieuwe speelmannieren. Wanneer het lukt de blokkades te doorbreken is de vooruitgang heel groot. Het verleggen van grenzen en het speelplezier zijn belangrijke uitgangspunten voor mijn lessen.”

Gert Jan van der Weerd, docent piano

Leren lesgeven aan ouderen

Ervaring opbouwen, trucjes en technische handigheidjes hebben die je kunt gebruiken bij veel voorkomende of nieuwe knelpunten zijn basisprincipes die docenten noemen als je ze vraagt hoe je leert lesgeven aan oudere leerlingen. Door contact met elkaar kunnen docenten met én zonder ervaring die trucjes leren en uitwisselen. Tijdens een traject van verschillende lessen en bijeenkomsten (meer hierover op blz. 16-18) werd in het project het leren lesgeven aan ouderen gevolgd. Voor een aantal docenten was het een eerste ontmoeting met een oudere leerling.

Lesgeven aan ouderen is niet altijd even vanzelfsprekend voor jonge (en gevorderde) docenten, zo bleek. Bepaalde aspecten werden bovendien door de docenten zonder ervaring met oudere leerlingen als nieuw ervaren. Bijvoorbeeld het omgaan met blessures als gevolg van het ouder worden, en het begeleiden van iemand voor wie muziek maken een erg complexe vaardigheid is, hadden ze in die vorm nog niet ervaren. Daarnaast bleek ook de inbreng van het lief en leed en van de muzikale kennis van de leerling in de les een opvallend gegeven te zijn in vergelijking met muzieklessen aan jongere leerlingen. Ouderen hebben vaak veel luisterervaring, die soms op gespannen voet kan komen te staan met hun instrumentale vaardigheden. Docenten hebben die vaardigheden wel, en dat contrast kan verrassende consequenties hebben voor de relatie tussen docent en leerling.

Het traject heeft bovendien ook inzichten opgeleverd over de professionele ontwikkeling van muziekdocenten. Kennis hoeft niet altijd nieuw te zijn om ervan te kunnen leren, zo blijkt uit de feedback van de deelnemers. Het delen van inzichten, het reflecteren met elkaar op voorbeelden uit de lespraktijk of simpelweg het sparren met collega's heeft voor alle deelnemers van het traject veel opgeleverd, ongeacht ervaring of leeftijd. Verder heeft deelname nog een belangrijke waarde gehad anders dan het ontwikkelen van deskundigheid: het contact met collega-docenten was erg stimulerend en motiverend.

Theoretisch kader

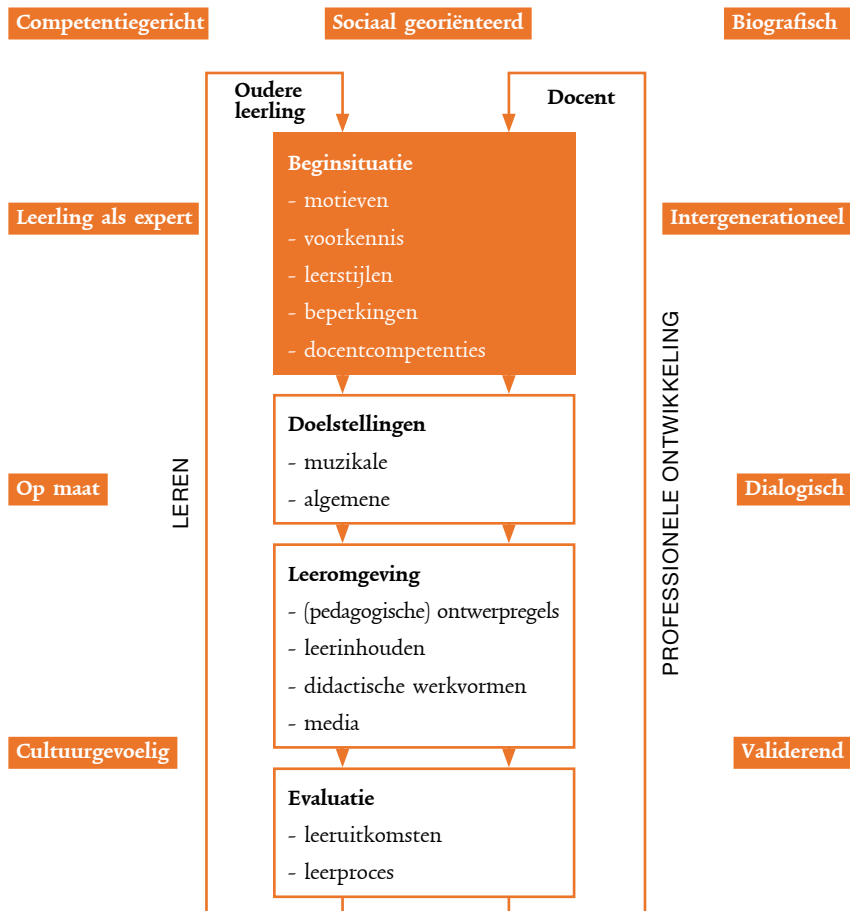
Naast het ontsluiten van praktijkkennis werd ook een literatuurstudie gedaan, en werd een theoretisch kader ontwikkeld. Het volgende model illustreert dit.

De kern van het model is een aangepaste versie van het model Didactische Analyse van Van Gelder. Het beschrijft de stappen in het onderwijsleerproces van het leren bespelen van een muziekinstrument en de rol daarin van de leerling en de docent. De uitgangspunten zijn dat leren cyclisch is, dat zowel leerling als docent een leercyclus doorlopen, en dat inhoud en vorm van de lessen het resultaat zijn van overleg tussen beide. Het onderwijsleerproces is ingebed in meer algemene ideeën over de pedagogische relatie waar het gaat om het lesgeven aan ouderen. Op zijn beurt is het onderwijsleerproces inclusief de pedagogische relatie ingebed in meer algemene maatschappelijke ideeën over bijvoorbeeld muziek, het leren van muziek, muziekles, en de ouderen.

Samenleving

Pedagogische Relatie

De cyclus van het lesgeven:

1. De beginsituatie: Wat kan de leerling? Wat kan de docent? Wat is de context van de lessen?
2. Op basis van de beginsituatie wordt, soms impliciet, soms expliciet, een doelstelling verwoord: ik wil dit of juist dat leren.
3. Dan gaan docent en leerling aan de slag, het liefst in een omgeving die de les ondersteunt. Gewerkt wordt aan leerinhouden (wat leer ik), didactische werkvormen (hoe wordt de les gegeven), groepeeringsvormen (in welke samenstelling vindt de les plaats), gebruikte media (bijvoorbeeld bladmuziek of audiovisueel materiaal) en opvoedingsrelatie (de manier waarop er in de les met elkaar wordt omgegaan).
4. Tot slot is er de evaluatie, meestal expliciet, maar soms ook impliciet: wat heeft de les ons gebracht? Waar moet ik aan werken? Wat gaan we de volgende les doen?

Deze cyclus wordt niet alleen door de leerling doorlopen maar heeft ook betrekking op het (vaak impliciete) leerproces van de docent.

De pedagogische relatie

Het DA-model is een algemeen model van formeel leren, maar voor ouderen krijgt dat natuurlijk een eigen specifieke inkleuring. "De oudere" bestaat niet, al is het wel zo dat je bij het lesgeven aan ouderen kunt verwachten dat een aantal specifieke kenmerken vaker optreden dan bij andere groepen leerlingen. Dat heeft gevolgen voor de pedagogische relatie tussen leraar en oudere leerling.

Voor de beschrijving van die pedagogische relatie gaan we uit van het werk van Hartogh & Wickel (2008), met een enkele aanvulling. Zij menen dat de pedagogische relatie tussen docent en oudere leerling is ingericht volgens bepaalde principes: op maat gemaakt, de leerling is de expert van de eigen leeromgeving, cultuursensitief, biografisch, intergenerationeel, competentiegericht, validerend, dialogisch en sociaal georiënteerd (aanvulling door Boog & Perkins, 2009).

Niet voor elke oudere zijn al deze negen principes even belangrijk. Uit ons onderzoek blijkt dat in ieder geval zaken als lesgeven in dialoog, onderwijs op maat, aandacht en waardering voor de biografie van de oudere, en het serieus nemen van de specifieke wensen van de oudere leerling van cruciaal belang zijn.

Hartogh, Theo & Wickel, Hans H. (2008) *Musizieren im Alter*. Schott Music: Mainz.
Boog, Ben & Perkins, Rosie. (2009) 'Healthy Ageing through Music & the Arts, A Conceptual Framework'. Interne publicatie lectoraat Lifelong Learning in Music.

Onderzoeksproject

Op basis van het gegeven dat veel kennis zich impliciet in de praktijk bevindt, werd dit onderzoek gedaan in samenwerking met muziekdocenten die al eerder ervaring met oudere leerlingen hadden opgedaan. Naast praktijkkennis werd door middel van literatuurstudie theoretische kennis vergaard.

Met en voor de praktijk

Er werd kennis verzameld en gegenereerd die muziekdocenten kan helpen hun praktijk verder te ontwikkelen. Vraagstukken uit de praktijk vormden het uitgangspunt van het onderzoek; de ontwerpen en methodieken stroomden daarna terug als aanbevelingen voor de praktijk. De onderzoekers werkten hiervoor nauw samen met een uitgebreid netwerk van muziekdocenten die een eigen lespraktijk hebben als zelfstandige of verbonden zijn aan een cultuureducatie-instelling. Door die brede samenwerking werd de relevantie en de betrouwbaarheid van het onderzoek gewaarborgd.

Fasen in het onderzoek

De methoden waarmee de kennis in dit onderzoek werd ontwikkeld waren divers. In een eerste deelproject (seizoen 2010-2011) werden concrete vragen uit de praktijk verder uitgewerkt en werden verschillende muzieklespraktijken met ervaren docenten

met oudere leerlingen bezocht en geïnventariseerd. Deze vragen en eerste observaties vormden de aanleiding voor het ontwikkelen van nieuwe methodieken en marktbenaderingsmodellen, die in de praktijk van de muziekdocenten werden uitgetest in een vervolg met zes thematische pilot-onderzoeken.

Het tweede deelproject (seizoen 2011-2012) bestond uit een experimenteel traject waarbij de volledigheid en overdraagbaarheid van de ontwikkelde methodieken en modellen werden onderzocht. Een aantal ervaren muziekdocenten nam opnieuw deel als co-onderzoeker. In verschillende bijeenkomsten kwamen specifieke deelonderwerpen of casussen aan bod. Daarnaast vonden binnen dit kader ook lessenreeksen met oudere leerlingen plaats, gegeven door muziekdocenten die vóór hun deelname aan het traject nog geen enkele ervaring met lesgeven aan oudere leerlingen hadden.

“Ik nam deel aan dit project om te leren, geïnspireerd te worden door collega’s, te werken onder nieuwe omstandigheden. Ik wilde weten waarom dit thema zo belangrijk was. Mijn verwachting van de lessen zelf waren niet zo bijzonder. Lesgeven is iets wat ik al dertig uur per week doe en ik verwachtte niet zoveel verschil. Uiteindelijk ben ik er door te werken met oudere leerlingen achter gekomen wat muziek kan betekenen in een mensenleven. Dit project heeft mijn blik op muziek en maatschappij veranderd. Door het reflecteren en van een afstand te kijken zag ik pas, en voelde ik pas, hoe belangrijk ook mijn werk en dat van collega’s is.”

Nick Wendels, docent gitaar

Onderzoeksopzet

Opzet en verloop van het onderzoeksproject:

Jaar 1

(september 2010 – augustus 2011)

Inventarisatie

Wat deden we?

Vragen uit de praktijk in kaart brengen, inventariseren van (impliciete) kennis in praktijken, theorievorming, portretten van docenten en leerlingen.

Hoe deden we dit?

Interviews met muziekdocenten en hun oudere leerlingen, observaties in praktijken, literatuurstudie en zes thematische pilotonderzoeken.

Jaar 2

(september 2011 – augustus 2012)

Uittesten kennisoverdracht en verankering

Wat deden we?

Vergaarde kennis verdiepen en uitbreiden, kennisoverdracht testen, kennis verspreiden.

Hoe deden we dit?

Door een traject met jonge en ervaren docenten dat bestond uit bijeenkomsten en lessen aan oudere leerlingen.

Pilot 1 werving

marktbenadering en –behoud van oudere leerlingen op les

Pilot 2 belemmeringen en mogelijkheden

overzicht van de meest voorkomende fysieke en cognitieve belemmeringen bij oudere leerlingen en de mogelijkheden die hiermee worden geschapen

Pilot 3 versnelling uitvoeringstempo

didactische handreiking voor veelvoorkomende motorisch-cognitieve problemen met oudere leerlingen

Pilot 4 didactisch materiaal

repertoire en leerhulpmiddelen ingezet in lessen met oudere leerlingen

Pilot 5 samenspel

observatie van zes praktijken waarbij lessen met ouderen vooral om samenspel draaien

Pilot 6 improvisatie

praktijkexperiment met improvisatie in een klassieke pianopraktijk

Internationale samenwerking

Het project Ouderen en Muziek werkte samen met vergelijkbare onderzoeksprojecten in binnen- en buitenland, zoals het bijzondere project ‘Rhythm for Life - Music Making and Wellbeing Enhancement for Older Adults’ van het Royal College of Music London. Muziekvakstudenten van het Royal College of Music gaven in de periode 2010-2012 instrumentale lessen en workshops aan achterstandsouderen in Londen. Ouderen en Muziek en Rhythm for Life volgden elkaar op de voet en wisselden onderzoeksresultaten uit.

Het onderzoekstraject in cijfers:

- 1 afsluitend symposium
- 3 openbare netwerkbijeenkomsten
- 12 gesloten co-research meetings
- 21 observaties in lespraktijken
- 22 logboeken
- 33 interviews met muziekdocenten en leerlingen
- 38 uur audiovisuele opname
- 70 muziekdocenten actief betrokken, waarvan 23 co-researchers
- 180 lessen in het kader van het project

“Wat is er veel veranderd in het onderwijs! Geweldig, dat nieuwe docenten gewend zijn van elkaar te leren, jammer dat dat in mijn tijd veel minder zo was. In dit vak ben je vaak in je eentje bezig. Uitwisseling met collega’s is er wel maar te weinig, alleen al door verschillende roosters en werklocaties. Ik heb het als heel inspirerend ervaren om met collega’s van gedachten te wisselen over lesgeven aan ouderen. Voor mij werden inhoudelijk weer even veel dingen op een rijtje gezet. Ik vond dat heel verfrissend, na afloop zat ik altijd op de fiets met heel veel zin om aan de slag te gaan. Vaak gaf het me nieuwe ideeën voor een bepaalde les of een leerling of gaf het me nieuwe inzichten. Ik heb dit project als heel waardevol voor mezelf ervaren, het was een soort “bijscholing”.”

Willemien Feenstra, docente piano

“Ik was heel benieuwd naar in wat voor muziek mijn leerlingen geïnteresseerd zouden zijn. Want ik wilde tijdens de lessen zoveel mogelijk uitgaan van de interesses van de leerling. En er is natuurlijk een reden waarom ze dit instrument hebben gekozen. Als je op je zeventigste nog begint met het leren bespelen van een nieuw instrument, dan zegt dat wel iets over jezelf. Ik verwachtte dat mijn leerlingen meer ‘open-minded’ zouden zijn en meer aandurven dan een gemiddeld iemand, en dat bleek ook zo te zijn.”

**Arthur Buitelaar (24),
docent basgitaar**

Kenniscentrum Kunst & Samenleving

Het Kenniscentrum Kunst & Samenleving van de Hanzehogeschool Groningen doet praktijkgericht onderzoek naar innovatie van de beroepspraktijk van kunstenaars en musici. Drie lectoraten en promovendi, docenten, studenten en externe partners werken samen om kunstenaars, vormgevers en musici optimaal toe te rusten voor hun creatieve en innovatieve rol in de samenleving. De resultaten van het onderzoek dat zij doen, vloeien terug naar zowel de beroepspraktijk als naar de kunstvakopleidingen. Het kenniscentrum Kunst & Samenleving bestaat uit de lectoraten 'Lifelong Learning in Music', 'Image in Context' en 'Popular Culture, Sustainability & Innovation'. Het onderzoek Ouderen en Muziek heeft plaatsgevonden in het kader van de onderzoekslijn Healthy Ageing through Music & the Arts, een van de onderzoekslijnen van het lectoraat Lifelong Learning in Music.

Healthy Ageing through Music & the Arts

Colofon

Lectoraat Lifelong Learning in Music

Veemarktstraat 76

9724 GA Groningen

Tel. 050 595 1371

www.lifelonglearninginmusic.org

hanze.nl/ouderenenmuziek

Dr. Rineke Smilde

lector *Lifelong Learning in Music*

Drs. Evert Bisschop Boele

associate lector, onderzoeksleider HAMA

Karolien Dons MA

Projectleider Ouderen en Muziek

Teksten: Karolien Dons, Peter Mak,

Tine Stolte, Winfred Buma,

Evert Bisschop Boele

Redactie: Annejoke Smids

Vormgeving: Dizain

Druk: Drukkerij Zalsman, Groningen

Uitgave: juni 2012

f word vrienden op Facebook

t volg ons op Twitter

in bekijk ons op Linked-in